

Η Κυθρέα στην πορεία του χρόνου και μέσα από τα μάτια ξένων επισκεπτών της.

«Ανέκαθεν, η καίρια γεωγραφική θέση της Κύπρου οδηγούσε στα λιμάνια της τα τολμηρά καράβια που ταξίδευαν μεταξύ Ανατολής και Δύσης, που αντιμετώπιζαν την οργή του υγρού στοιχείου και την μανία των πειρατών. Πολλοί από όσους πέρασαν από την Κύπρο αισθάνθηκαν την ανάγκη, γράφοντας τις εμπειρίες των ταξιδιών τους, να περιλάβουν σ' αυτές και κείμενά τους για το μεγάλο και ωραίο - και εξωτικό για την παλαιά Ευρώπη - νησί της Ανατολικής Μεσογείου. Μερικοί έγραψαν ειδικά δοκίμια και άλλα κείμενα για την Κύπρο. Και των μεν και των δε τα γραπτά συνθέτουν μια μοναδική εκπληκτική και ανεκτίμητη συλλογή.

Αυτά αναφέρει προλογίζοντας το έργο του «Η Κύπρος ανά τους Αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της» ο Αντρος Παυλίδης. Στην πλούσια ανθολόγηση των τεκμηρίων βρίσκουμε την Κυθρέα να αναφέρεται από αρκετούς επισκέπτες που κατά καιρούς περιδιάβαζαν τη χώρα μας, τα δε σχόλια τους όσον αφορά τον «καταπράσινο παράδεισο» της δε θα διέφεραν από τα σχόλια οποιουδήποτε σύγχρονου επισκέπτη...

Διαχρονική η Κυθρέα παραμένει για μας η αφετηρία και το τέλος της γήινης πορείας μας... Όποιο και αν ήταν το όνομα της στο πέρασμα των αιώνων, είτε αυτή ονομαζόταν Χύτροι ή Chytorea, είτε άκουε στο όνομα Κυθρέα ή την φώναζαν Τζυρκά επρόκειτο πάντα για το ίδιο σκηνικό... ο ίδιος Κεφαλόβρυσος, τα ίδια κα-

της Ανθής Πέτσα - Σαββίδου

θάρια νερά, τα ίδια πλατάνια, οι ίδιοι μύλοι...

Ένας από τους πρώτους που περιόδευσε συστηματικά και διερευνητικά σχεδόν ολόκληρο το νησί μας, ήταν ο Άγγλος περιηγητής Ρίτσαρντ Πότοκ (Richard Rockocke). Ο Πότοκ έφτασε στην Κύπρο στις 28 του Οκτώβρη του 1738 και έφυγε το Δεκέμβρη του ίδιου χρόνου.

Στις περιγραφές του για την Κυθρέα, αναφέρει μεταξύ άλλων, πως... «την 21η του μηνός ταξιδεύσαμε προς τα βορειοδυτικά, σε ένα χωριό που ονομάζεται Κυθρέα (Chytorea) από τους Γάλλους...Είναι όμορφα τοποθετημένο ανάμεσα σε κήπους από μουριές για τους μεταξοσκώληκες. Οι άφθονες πηγές νερού που τροφοδοτούν το υδραγωγείο της (Σαλαμίνος) ευρίσκονται σε υπολογίσιμη απόσταση, ανάμεσα στους λόφους».

Ο επίσης Άγγλος περιηγητής Αλεξάντερ Ντράμμοντ (Alexander Drummond), επισκέφθηκε την Κύπρο δυο φορές, το Μάρτη του 1745 και τον Απρίλη του 1750, το 1754 δε εξέδωσε σε βιβλίο τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις.

«...καθ' οδόν προς το μέρος αυτό, δεν συνάντησα τίποτε το ενδιαφέρον

που ν' αξίζει να αναφέρω, μέχρις ότου διασταύρωσα τους λόφους και έφθασα στην Κυθρέα (Citraea) που είναι μια συνεχής αλυσίδα από περιβόλια και καλοκαιρινά (εξοχικά) σπίτια μεγάλων διαστάσεων. Όλα ήσαν σε μεγάλη ανθοφορία και χαρούμενη βλάστηση, όντας αρδευόμενα από τρεχούμενο νερό ρυακιών, διοχετευόμενο σε κάθε χωράφι μέσω μικρών καναλιών».

Ο Ιταλός Αββάς Τζιοβάννι Μαριτι υπηρέτησε στο εδώ προξενείο της Τοσκάνης και έζησε στη χώρα μας για 7 χρόνια περίπου. Ήταν άνθρωπος μορφωμένος και καλλιεργημένος, υπήρξε δε αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας των Ειδικών περί τις καλλιέργειες της Φλωρεντίας καθώς και φυσιοδίφης. Τα κείμενα του για το νησί μας είναι τα σημαντικότερα που έχουμε από ξένο επισκέπτη κατά τη μακρά περίοδο της Οθωμανικής κατοχής της Κύπρου.

Έφτασε στην Κύπρο στις 2 του Φεβράρη το 1760 και έφυγε επιστρέφοντας στην Φλωρεντία στις 6 Οκτωβρίου το 1767.

Στο εκτενές κείμενο του «Ταξίδια στο νησί της Κύπρου» ευρίσκει ο μελετητής πλήθος πληροφοριών για την Κύπρο και την κατάσταση στην οποία βρισκόταν κατά το 18ο αιώνα και για τους θεσμούς που ίσχυαν τότε καθώς και για πολλά σύγχρονά του σημαντικά ιστορικά γεγονότα - κίνημα κατά του Χαλήλ Αγά, επιδημία πανώλης το 1760, κλπ.

Στο ενδέκατο κεφάλαιο του διηγείται τα της αναχώρησης του από τον Άγιο Χρυσόστομο και την άφιξή του στην Κυθρέα περιγράφοντας την κωμόπολή μας.

«Κατεβήκαμε άγονους και γεμάτους πέτρες λόφους, και προσεγγίσαμε το χωριό Κυθρέα (Citerea), πέντε μίλια ανατολικά του Αγίου Χρυσοστόμου. Το χωριό ευρίσκεται κάτω από μια κορυφή της βόρειας οροσειράς, που ονομάζεται Πενταδάκτυλος (Pentadactyloy)».

«Η Κυθρέα αποτελείται από διάφορα χωριά που το ένα είναι κοντά στο άλλο. Οι συκαμιές ολόγυρα τους, σχηματίζουν πραγματικό δασάκι. Αυτή η περιοχή είναι μία από τις πιο παραγωγικές στο νησί είναι πλούσια ιδιαίτερα στην παραγωγή μεταξιού και βαμβακιού και οι εκτάσεις της αρδεύονται αδιάκοπα από μια πηγή στα βόρεια του χωριού, ονομαζόμενη Κεφαλόβρυσον (Cefalofriso), δηλαδή κεφαλή της βρύσης, και σ' αυτή τρεις μεγάλοι πίδακες ρίχνουν έξω τόσο πολύ νερό ώστε λίγα μόνο βήματα από την πηγή γυρίζει ένα νερόμυλο. Υπάρχουν πολύ περισσότεροι νερόμυλοι χαμηλότερα, που αλέθουν το σιτάρι για τις γύρω περιοχές και για την πόλη της Λευκωσίας που ευρίσκεται οκτώ μίλια μακριά. Κατά την Αρχαιότητα, το νερό αυτό μεταφερόταν μέχρι και την Σαλαμίνα μέσω υδραγωγείων από τα οποία είναι ακόμη ορατά μερικά κατάλοιπα».....

Και ας μη αφεθεί κάποιος να φαντάζεται ότι εδώ βρισκόταν η αρχαία πόλη Κύθηρα - στην οποία βρισκόταν ο ναός της θεάς Αφροδίτης - διότι αυτή η πόλη βρισκόταν μεταξύ Λεμεσού και Πάφου. Το χωριό για το οποίο τώρα ομιλών ονομαζόταν Χύτροι (Citri) και τώρα οι Ευρωπαίοι το αποκαλούν Σίτερα (Citera) και οι Έλληνες το λένε Τζυρκά Cirga. Από την πηγή, απ' όπου αρχίζουν οι (καλλιέργειες) των συκαμιών, μέχρι την πεδιάδα όπου τελειώνουν, η απόσταση είναι περί-

που δύο μίλια..»

Στο εικοστό πάλι κεφάλαιο του Μαρίτι βρίσκουμε την Κυθρέα να παίζει λόγω του Κεφαλόβρυσου της σημαντικό ρόλο στην εξέγερση του 1764 εναντίον του Χαφίζ Μεχμέτ Εφέντη, Κυβερνήτη της Κύπρου, για τους αβάσταχτους φόρους που επέβαλε στους κατοίκους του νησιού.

... Μερικές εκατοντάδες από αυτούς αντέδρασαν ανοικτά και, με μαχητικές διαθέσεις, συγκεντρώθηκαν στο χωριό Κυθρέα στο οποίο ευρίσκονται οι αλευρόμυλοι που προμηθεύουν (με αλεύρι) την Λευκωσία, έκοψαν το νερό και το κατήθυναν σε άλλα κανάλια, έτσι ώστε να προκαλέσουν την διακοπή της εργασίας των μύλων και την διακοπή της καθημερινής προμήθειας της Λευκωσίας. Η Λευκωσία βρέθηκε σε ξεσηκωμό και ο κυβερνήτης, βλέποντας ότι ο λαός ήταν έτοιμος για μια σοβαρότερη εξέγερση, διευθέτησε το ζήτημα όσο καλύτερα μπορούσε και έπεισε τους δυσαρεστημένους να αποχωρήσουν από την Κυθρέα, δίνοντάς τους υποσχέσεις ότι δεν θα υπήρχε περαιτέρω απαίτηση για την πληρωμή των 14 πιάστρων».

Ένα χρόνο μετά, τον Αύγουστο του 1765 σε παρόμοια εξέγερση για άρνηση πληρωμής του κεφαλικού φόρου, 2000 στασιαστές κατέλαβαν ξανά τους μύλους της Κυθρέας.

Στο επόμενο κεφάλαιο (21ο) του Μαρίτι, που πραγματεύεται τα «περί του εμπορίου του νησιού της Κύπρου» δεν ήταν δυνατό να μην γίνει αναφορά στην κωμόπολη μας για το μετάξι που παρήγαγε.

«Το δεύτερο σημαντικότερο προϊόν είναι το μετάξι. Τον Μάιο ολοκληρώνεται η διαδικασία παραγωγής του και είναι έτοιμο για εξαγωγή δια θαλάσσης. Ο μεταξοσκώληκας τυγχάνει μεταχειρίσεως ακριβώς όπως στην Τοσκάνη, αλλά διατρέχει λιγότερους κινδύνους από την αστάθεια του καιρού, ο οποίος, κατά την άνοιξη στην Κύπρο, είναι πιο σταθερός. Η ποιότητα του μεταξιού ποικίλλει ανάλογα με τον τόπο όπου υφαίνεται: το καλύτερο και λευκότερο προέρχεται από την Αμμόχωστο και την Καρπασία, εκείνο με λεμονί η ωχροκίτρινο χρώμα από την Κυθρέα και τα χωριά στην ίδια πλευρά της ίδιας οροσειράς, τα χρυσοκίτρινα ή πορτοκαλιά κουκούλια από χωριά στην επαρχία Πάφου».

Ο Κωνσταντίνος Αρχιεπίσκοπος Σινα επισκέφθηκε την Κύπρο το 1766 και πολύ παραστατικά περιγράφει την «κεκαλλωπισμένη» Κυθρέαν

«...Εκ των λοιπών μεσογείων αι επισημότεροι εισίν αυτά Κυτρέα, ή Κυθέρια· αυτή διαφυλάττει μέχρι ταύτης τας χάριτας αυτής, κεκαλλωπισμένη με τοσούτους ευθαλείς λειμώνας και οίκους τέρψεως και ευφροσύνης και ποτιζομένη δια πολλών ύδατος καθαρού ρυάκων η δε φιλεργασία, αυτός ο καταβιάζων την φύσιν τρόπος, νικάται και υποχωρεί, παραβαλλόμενος με το εύγονον και εύκαρπον, το δωρηθέν και βραβευθέν τη γη ταύτη παρά της φύσεως, ήτις εν τούτου δη τω χωρω, τρόπον τινά αμιλλωμένη, υπερφαίνει όλους τους στολισμούς, όλας τας χάριτας και τα θέλγητρα αυτής».

Στο οδοιπορικό του ο Μιχαήλ ντε Βεζέν που για αρκετά χρόνια κατοικούσε στην Κύπρο, πέθανε μάλιστα σ' αυτήν το

1792 σε αναφορά για τα 16 διαμερίσματα στα οποία διαιρείτο τότε η Κύπρος αναφέρει για την Κυθρέα (Citherea) που ήταν ένα από τα διαμερίσματα, πως αυτή «παράγει ωραίο λευκό μετάξι και λίγο λάδι, έχει 32 νερόμυλους για άλεσμα σιτηρών».

Κάτω από το ψευδώνυμο Αλή Μπεή ελ Αμπασσί (Ali Bey el Abbassi) κρυβόταν ένας Ισπανός περιηγητής, ο Ντον Ντομίνκο Μπατία-υ-Λειπλίχ (don Domingo Badia-y Leyblich) που στις αρχές του αιώνα μας κίνησε ένα μεγάλο ταξίδι και πέρασε από την Κύπρο στην οποία παρέμεινε και περιηγήθηκε από τις 7 του Μάρτη ως τις 12 του Μάη του 1806.

Ο Ισπανός αυτός περιηγητής περιέμενε πως θα βρει την κωμόπολη μας όπως την είχε σχηματίσει στο μυαλό του από κείμενα προηγούμενων περιηγητών.. Όμως η τυραννία και το βάρος του τούρκικου ζυγού, δεν άφησαν την Τζυρκά και τους κατοίκους της ανεπηρέαστους... Βαθείά ήταν η απογοήτευσή του για το τί συνάντησε σ' αυτό τον επίγειο παράδεισο που περίμενε πως θα βρισκόταν σε σημείο που όταν έφευγε από την κωμόπολή μας να γράψει πως εγκατέλειψε «με αδιαφορία ψυχής την φτωχή Κυθρέα, που έχει διατηρήσει πολύ λίγη από την ομορφιά η οποία την διέκρινε κάποτε ως τόπο διαμονής της θεάς όλων των Χαρίτων».

Αναχώρησα από την Λευκωσία στις οκτώ το πρωί της 3ης Απριλίου, για τα Κύθηρα (=Κυθρέα) (Cythera). Ταξιδεύοντας με βορειοανατολική κατεύθυνση, πέρασα στις εννέα από ένα χωριό ονομαζόμενο Μια Μηλιά (Diamiglia) και τρία τέταρτα της ώρας αργότερα έφθασα

στον στόχο μου. Η μεγάλη πεδιάδα της Λευκωσίας εκτείνεται μέχρι τα κράσπεδα της Κυθρέας, που περιβάλλεται από λοφίσκους αργιλλώδους εδάφους. Ω, πόσο η ποιητική φαντασία θα θερμαινόταν με την θέα αυτών των σημείων, των αφιερωμένων από παλαιά στην μητέρα του Έρωτα. Είχα συναντήσει στην Λεμεσό ένα Άγγλο ταξιδιώτη, τον κ. Rooke, ο οποίος είχε επισκεφθεί την Κυθρέα και μου είπε ότι η φαντασία του είχε συμπληρώσει τα κενά της πραγματικής σκηνής, ώστε είχε απεικονίσει για τον εαυτό του την θεά, περιστοιχιζόμενη από την αυλή της, ως να ήταν παρούσα. Το μυαλό μου, ελάχιστα παραδομένο στις ψευδαισθήσεις, δεν κατόρθωσε εδώ να μου προσφέρει οράματα, σε αντίθεση με αυτό που πρόσφερε στις αισθήσεις μου: οι Χάριτες, οι Νύμφες και οι Έρωτες δεν δάνειζαν την γοητεία τους στην όψη της φτωχής Κυθρέας. την οποία μπορώ να συγκρίνω μόνο με το αξιοθρήνητο χωριουδάκι του comte Venaisin, ή το Limagne του Auvergne. Είναι απλώς μια λωρίδα γης ακανόνιστου σχήματος, με κήπους και συκαμιές, περίπου μια λεύγα νότια προς τα νότια, αλλά αρκετά στενή.

Η ύπαρξη του μέρους αυτού εξαρτάται από μια πηγή στα βόρεια που χωρίζεται σε δυο ρυάκια και χύνει άφθονο νερό στην άκρη μιας κοιλάδας που ευρίσκεται μεταξύ λόφων από καθαρό άργιλλο, οι οποίοι είναι αρκετά γυμνοί και δεν ήσαν ποτέ πιο εύφοροι από όσο είναι τώρα. Μερικά σπίτια είναι σκόρπια στην κοιλάδα, καθώς και μερικοί μύλοι που προμηθεύουν την Λευκωσία με αλεύρι. Το έδαφος δεν είναι ιδιαίτερα καλό, αλλά η έλλειψη νερού στο νησί καθιστά αναγκαία την αξιοποίηση όλων των δυνατών τρό-

πων άρδευσης, η δε κοιλάδα, όπου το νερό μπορεί να φθάσει, είναι καλά καλλιεργημένη. Υπάρχουν λαχανόκηποι και πολλές συκαμιές αυτά τα δέντρα δεν είναι απομονωμένα ή φυτευμένα χωριστά, όπως στην Ευρώπη, αλλά συγκεντρωμένα μαζί σε ένα είδος συστάδας, που μοιάζει με φυτώριο. Παραμένουν μικρές και λιγνές, αλλά υποτίθεται ότι παράγουν περισσότερα φύλλα και αυτά μπορούν να συλλεγούν με το χέρι από το χαμηλότερο μέχρι το υψηλότερο κλαδί του χαμόδεντρου».

«Μετά το δείπνο, αποχαιρετήσαμε τον οικοδεσπότη μας και αναχωρήσαμε προς τα βόρεια και βορειοανατολικά για να δούμε πρώτα την πηγή που προμηθεύει με νερό την Κυθρέα.

Στους πρόποδες των αργιλλωδών λόφων, που ευρίσκονται στα νότια μιας αλυσίδας βασαλτικών βουνών, το νερό κυλά άφθονο σε πέντε μέρη, και σε λιγότερες ποσότητες μέσω άλλων αυλακιών, και σχηματίζει συγχρόνως ένα μικρό ποταμό. Είναι διαυγές, ελαφρό, απόλυτα καθαρό και πολύ ψυχρό (όπως λένε) το καλοκαίρι· μια απόδειξη ότι εκρέει από μεγάλο βάθος μέσα στα βουνά είναι αρκετά έκδηλο ότι η πηγή του δεν είναι στους αργιλλώδεις λόφους. Οι ντόπιοι πιστεύουν ότι έρχεται από τα βουνά της Καραμανιάς στην ηπειρωτική χώρα, και ότι περνά κάτω από την θάλασσα. Αυστηρά ομιλούντες, αυτό δεν είναι αδύνατο, αλλά είναι περισσότερο πιθανό ότι πηγάζει από την καρδιά των βασαλτικών βουνών και περνά, σε μεγάλο βάθος, κάτω από τους αργιλλώδεις λόφους αλλά χωρίς να τους αγγίζει, αλλιώς θα έχανε την καλή ποιότητα του, ιδίως διότι αυτοί οι λόφοι είναι μεταγενέστεροι και έχουν

προστεθεί στην πρωτογενή μάζα των βουνών».

Τα ίδια περίπου με τον Αλή Μπεή είχαμε ακούσει και μεις μωρά σαν είμαστε να μας διηγούνται για τον Κεφαλόβρυσσο... Και το παίρναμε για αληθινό και κάποιο μυστήριο τότε περιέβαλλε το νερό που πίναμε... Όμως σαν μεγαλώσαμε μάθαμε πως επειδή τα ασβεστολιθικά πετρώματα του Πενταδάκτυλου απορροφούν τα νερά της βροχής και σαν σφογγάρι τα μεταφέρουν στα παρακάτω πετρώματα, πούνται σκληρά. Έτσι σχηματίζεται υπόγεια μεγάλη λιμνη, τα νερά της οποίας βρίσκουν διέξοδο από το στόμα του Κεφαλοβρύσου. Τότε γελάσαμε και αιγουρευτήκαμε πως το νερό ήταν δικό μας, κατάδικό μας και δεν μπορούσε κανείς να μας το πάρει...

Τα χρόνια τα δισεκτα για την Κύπρο και για το χωριό μας πέρασαν.. Η Κυθρέα στην περίοδο της Αποικιοκρατίας και μετά απόκτησε ξανά την παλιά της αίγλη. Έτσι βρίσκουμε την Κυθρέα από τότε ίσαμε το 1974 να τραβά το δικό της ρυθμό ζωής, με τους εληόμυλους, τα ασβεστοκάμινα, τα λεμονόδεντρά της, με ένα ψηλό βιοτικό επίπεδο και με πανάκριβο στολίδι τον Κεφαλόβρυσσο, πνιγμένη σε λεύκες και πρασινάδα...

Γράφει για αυτή ο Κύπριος ποιητής Μιχάλης Πασιαρδής δίνοντας περιληπτικά το κύριο χαρακτηριστικό της..

Μες τους αθθούς ολοχρονίς

εν η Τζυρκά γεμάτη,

σιύβκει τζιαι ο Πενταδάκτυλος

που πάνω τζιαι φιλά την...